

Erzurum'da Yaşayan Alevilerin İman Esasları ile İlgili Kabulleri*

The Acceptance of the Alevi Living in Erzurum About the Principles of Faith

Lokman KILAVUZ** – Hanifi ŞAHİN***

Öz

Bu araştırma Erzurum yöresinde yaşayan ve Alevi geleneğine mensup bireylerin iman esasları ile ilgili kabullerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda nihai hedefe ulaşmak için çalışmamız nitel araştırma desenlerinden etnografi yöntemine göre tasarlanmıştır. Yöre Alevileri arasında İslam dininin temel inançları konusunda literatürdeki klasik tasniften farklı olarak tevhid kavramı, Hak-Muhammed-Ali kavramı içerisindeki Hak ile, nübüvvet anlayışı Hz. Muhammed ile izah edilmiştir. Meleklerle, kitaplara, ahiret ve kadere iman konusundaki yaklaşım genel anlayışla paralellik gösterse de Kur'an'ın otantikliği ve kadere alın yazısı olarak yorumlanması gibi hususlardaki yaklaşımları yöre Alevilerine özgüdür. Hak-Muhammed-Ali kavramındaki Ali'nin Hz. Muhammed'in damadı, velâyetin sahibi ve on iki imamın ilki olarak genel

Abstract

This research aims to reveal the acceptances related to the principles of faith of individuals living in Erzurum region and belonging to Alevi tradition. In accordance with this purpose, this study was designed according to the ethnography method within qualitative research designs in order to achieve final goal. As being different from the classical classification on the basic beliefs of Islamic religion in the literature, the concept of Tewhid was explained with Hak within the concept of Hak-Muhammed-Ali and the understanding of prophethood was explained with Hz. Muhammed among local Alevi. Although the approach related to belief in angels, books, afterlife and destiny is parallel to the general understanding, their attitudes about the authenticity of the Qur'an and interpretation of destiny as predestination (alın yazısı) are intrinsic to local Alevi. Although Ali is generally accepted within the concept of Hak-

* Bu çalışma Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN danışmanlığında 28.12.2023 tarihinde tamamladığımız "Erzurum Yöresi Alevileri, İnançları, İbadetleri, Örf ve Adetleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, 2023).

** Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Uzman Öğretmen, Erzurum-Türkiye /lokmankilavuz1@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3955-218X>

*** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hanifisahin@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0500-7952>

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
26.03.2024	15.06.2024	30.06.2024

DOI 10.18403/emakalat.1459416

kabul görmesine rağmen Ali hakkında bazen aşırı düşüncelerin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepler Tarihi, Alevilik, Erzurum, İnanç Esasları, Halk İnanışı.

Muhammed-Ali as the son-in-law of Hz. Muhammed, the custodian and the first of twelve imams, it has been observed that there are sometimes extreme thoughts about Ali.

Keywords: History of Islamic Sects, Alevism, Erzurum, Principles of Faith, Folk Beliefs.

Giriş

İnsanın fitratında var olan ve onu hayatta canlı tutarak yaratıcı ile arasındaki bağı ifade eden temel duygu inanmadır. İnsanoğlu tarihin her döneminde doğa karşısında yaşadığı zayıflıktan dolayı kendisinden daha güçlü gördüğü varlıklara inanarak onlardan yardım istemiştir. İnsan inanma duygusu sayesinde kendini güvende hissetmiş ve sahip olduğu gücün farkına vararak daha huzurlu ve mutlu bir hayat sürmüştür.¹ Bu sebepten inançlar toplumların hayatında küçümsenmeyecek kadar önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü toplumları sosyal, ekonomik ve diğer birçok alanda daha ileri bir seviyeye taşımak, onların davranışlarının altında yatan temel inanç esaslarını bilip ona göre bir yol izlemekle mümkündür.²

Temelinde dinî bir anlayış ve yaşayış olan Alevî toplumunun sahip olduğu inanç yapısını ortaya koymak için üzerine kurulu olduğu geniş ve esnek zemini sağlıklı bir şekilde anlamak gerekmektedir. Onuncu yüzyıldan günümüze kadar varlığını devam ettiren ve Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada görünen Aleviliğin inanç dünyasını betimlemek oldukça zordur.³ Aleviliğin sözlü bir kültüre dayalı olması, İslam'dan önce var olan ve sūfilik yoluyla sızmış Gnostik ve Yeni Eflatuncu, Manici, Budacı, Yahudi-Hristiyan ve özellikle eski Türk dini gibi farklı inançlardan izler taşıyan senkretik bir yapısının olması bunun sebeplerinden biridir. İslamlaşma sürecinde bazı mezhebi unsurları bünyesinde taşıması diğer önemli bir etkenidir. Alevî geleneğinin farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan öğeleri bir arada tutan tedrici bir yaklaşım olması da bu yapının anlaşılmasında diğer bir zorluktur.⁴

¹ Fevzi Rençber, *Hak Muhammed Ali Aşk-ı Adıyaman Alevileri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 62-63.

² Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği* (Sivas: Fakülte Kitabevi, 2006), 167-168.

³ İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 69.

⁴ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 227; Eski Türk inançlarının Alevî düşüncesi üzerindeki etkileri için bkz. Fevzi Rençber, "Alevî Ocakzâdelerin Problemleri ve Çözüm Önerileri", *The Journal of Academic Social Science Studies* VI/4 (2013), 681-692.

Bu makale, Erzurum'un sınırları içinde yaşayan ve yaklaşık otuz bin nüfusa sahip olan Alevî topluluğunun inanç yapılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Diğer bir amacı ise genelde Anadolu Aleviliğinin, özelde ise Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin doğru bir şekilde tanınmasına katkı sağlamaktır.

Bu çalışma, Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin inanç yapılarını katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle tanımlamak amacıyla etnografik bir bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Makalemizin araştırma grubu, Erzurum ilinde belirlenen 9 ilçe (Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman) ve 20 köyde yaşayan dede ve taliplerdir. Araştırma grubuna, yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve sorularla cevaplar kaydedilmiştir. Araştırma sonucunda gözlem, saha notu ve uygulanan görüşme formu ile elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmamız, kendine özgü sosyo-kültürel yapısıyla dikkat çeken Erzurum ili ve çevresiyle sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada Alevîlere ilişkin olarak tespit edilen veriler, çalışmanın yapıldığı zamanda, Erzurum ili sınırlarında yaşayan Alevî mensuplarını kapsamakta olup Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan tüm Alevîler için geçerli değildir. Bölgemiz ve ülkemiz açısından önemli bir yere sahip olan Alevî geleneğe mensup insanların inançlarıyla ilgili yaptığımız bu çalışmamızda araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

1. Hak-Muhammed-Ali Anlayışı

Alevîlik “Allah-Muhammed-Ali” veya “Hak-Muhammed-Ali” olarak ifade edilen temel inanç esası üzerine kuruludur.⁵ Alevîliğin temel inanç esası olan Allah inancının bu üç kavram üzerinden temellenirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak Hak-Muhammed-Ali kavramının kökeni ve Alevî geleneğine nereden girdiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hak-Muhammed-Ali kavramlarının kökeniyle ilgili olarak Hristiyanlıktaki teslis inancıyla bağdaştırılması; İslam tasavvufunda bulunan ulûhiyyet, nübüvvet, velâyet kavramları kapsamında ele alınması ve özellikle Hurûfilik etkisiyle Allah'ın insanlara hulûl etmesinden kaynaklanmış olabileceği şeklinde görüşler mevcuttur.⁶

Allah-Muhammed-Ali tasavvuruyla ilgili olarak Alevî toplumunda üç farklı yaklaşım görmekteyiz. Birinci yaklaşıma göre; bu kavram-

⁵ Ali Rıza Özdemir, *A Dan Z Ye Alevîlik* (Ankara: Kripto Yayınları, 2020), 27.

⁶ Özcan Güngör, “Alevî-Bektaşilikte Tanrı Algısının Sosyolojik Boyutları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (2021), 271-296; Ayrıca bkz. Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevîlik* (İstanbul: Can Yayınları, 2003), 20.

lardan Hak, dünyayı ve insanlığı yoktan var eden, her şeyin tek sahibi ve yaratıcı olan Allah'ın isimlerinden biridir. Hz. Muhammed, Hz. Âdem ile başlayıp gelen nübüvvet zincirinin son halkasıdır. Hz. Ali, velâyet makamının sahibi, on iki imamın başı, Hz. Peygamber'in damadı ve yakın akrabası, hakikatin savunucusu büyük kahramandır. Bu yaklaşıma göre Hak, Allah; Muhammed, peygamber; Ali ise velâyetin piridir.⁷ İkinci bir yaklaşım; Hak Allah, Muhammed ve Ali ise Allah'ın kendi nurundan yarattığı Allah'tan sonra gelen en kutsal varlıklardır. Bu yaklaşımda Muhammed-Ali nuru konum olarak Allah'tan daha alt bir konumdayken diğer yaratılmış varlıklardan daha üst konumdadır.⁸

Hak-Muhammed-Ali düşüncesine yönelik diğer bir yaklaşım ise, bu üç kavramın tek bir varlık olarak birbirinin aynısı veya aynı varlığın farklı görünüşleri şeklinde olduklarıdır. Anadolu Aleviliğinde telaffuz açısından birleştirici olan bu üç kavramın içerik olarak da birbirini tamamlamalarından dolayı hangi kavramın neyi ifade ettiğini tespit etmek zor görünmektedir. Çünkü Anadolu Alevilerinin bir kısmı arasında Hak-Muhammed-Ali kavramlarının sınırları konusunda kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Özellikle Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin konumları konusunda net bir durumun olmadığı görülmektedir. Ağırlıklı görüşe göre Allah'ın Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kendi nurundan yarattığıdır. Dolayısıyla üçünün aynı nur olduğu ifade edilmektedir.⁹

Yöre Alevilerinin Hak-Muhammed-Ali konusunda şu düşünceleri taşıdıkları görülmüştür: Bu üç kavram hakkında yörede var olan en yaygın düşünce bunların "üçler" olarak bilindiği ve üçünün de birbi-

⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 230; Ayrıca Allah-Muhammed-Ali inancıyla ilgili olarak bkz. Fevzi Rençber, "Niyazi Arslan Dede ile Adıyaman'da Alevilik Üzerine", *The Journal of Academic Social Science Studies* VI/3 (2013), 547-569.

⁸ Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 170; Ayrıca bkz. Fuat Bozkurt (ed.), *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 33, 35, 42, 60, 91; Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 292-295; Haydar Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı* (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1993), 72; Ramazan Altıntaş, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Allah Tasavvuru", *Türk Kültürü ve Hacc Bektaş Veli Araştırma Dergisi* I/5 (2007), 737-748; Hamiye Duran (ed.), *Velayetname Alevi Bektaşî Klasikler-4* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 81-82; Ahmet Yaşar Ocak, "Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki Problemine Dair", *Tarihî Ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşîler Nusayriler*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 28 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999), 385-398.

⁹ Piri Er, *Direnen Kültür / Anadolu Aleviliği* (İstanbul: Detay Yayınları, 2006), 15-16.

rinden konum açısından ayrı olduğudur. Üçlerdeki bu sıralama onların dinî açıdan sahip oldukları konum ve değerlerini göstermektedir. Bu kavramlardan *Hak*; her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'tır. İkinci kavram olan *Muhammed*, Allah'ın son gönderdiği peygamber, üçüncü kavram olan *Ali* ise; Allah'ın velisi, Peygamberin vasisi ve halifesidir. Hak; her şeyi yoktan var eden, tek olup eşi ve benzeri olmayan, doğmayan ve doğrulmayan, tüm canlılara kendi ruhundan üfleyen, gözle görülmeyen, elle tutulamayan, sonsuz olan, her yerde hazır ve nazır olan mülkün tek sahibidir ve yaratıcısıdır. Hz. Muhammed, Allah'ın gönderdiği yüz yirmi dört bin peygamberden biri olup şifa, merhamet ve şefaath sahibi, ayrıca Hz. Ali'yi büyüyen, ona hocalık eden ve dinî açıdan Hz. Ali'den daha üstün olan ahir zaman peygamberidir. Hz. Ali ise öncelikle Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, İslam'ı ilk kabul eden, peygamberin koruyucusu ve sağ koludur (K1, Kişisel Görüşme, 30 Haziran 2023).

Yöre Alevilerinin bu üç kavram hakkında farklı düşüncelere de sahip oldukları, özellikle tartışmaların Hz. Ali'nin konumu noktasında düğümlendiği görülmüştür. Yöre Alevileri Hz. Ali ile ilgili şunları aktarmışlardır: “Hz. Ali, Ehl-i beyt olarak ifade edilen Hz. Muhammed'in aile fertlerinden biri ve on iki imamın atasıdır. Hz. Ali İslam dinine yaptığı hizmetlerden ve savaşlardaki cesaretinden dolayı “Allah'ın aslanı” olarak ifade edilir; ancak bu anlayış onun kutsal veya insanüstü bir varlık olduğunu göstermez. Hatta daha aşırıya giderek onun ilah olduğunu söyleyenler de vardır. Bu tamamıyla yanlış ve abartılmış bir düşüncedir. O, diğer insanlar gibi annesi, babası, eşi ve çocukları olan bir insan ve Müslüman âleminin halifelerinden biridir. Hz. Ali sadece cesareti ile değil, sahip olduğu ilmiyle de hem Müslümanların hem de Hz. Muhammed'in takdirini kazanmıştır. Bu konuda Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: Ben ilmin şehriysem Ali onun kapısıdır” (K5, Kişisel Görüşme, 03 Temmuz 2023).

Başka bir talibin düşüncesine göre ise Allah tektir, eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Ancak Muhammed ve Ali birdir; ikisi de Allah tarafından evren ve Hz. Âdem yaratılmadan önce yeşil bir nur olarak yaratılmışlardır. Daha sonra bu nuru Hz. Âdem ile başlayıp Hz. İbrahim ve İsmail'e kadar tüm peygamberler sırtlarındaki iki kürek arasında bir mühür olarak taşımışlardır. Peygamberlerin soyundan gelen bu nur; Abdülmuttalip'te biri nübüvvetin, diğeri velâyetin nuru olarak ikiye bölünmüştür. Nübüvvetin nuru Hz. Muhammed'le son bulurken velâyetin nuru Hz. Ali ve onun soyu ile devam etmiştir. Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynıdır, birbirinden üstün değillerdir. Çünkü nurun bir yarısı Hz. Muhammed, diğeri yarısı ise Hz. Ali'dir (K8, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2023).

Dedelerden biri, Hz. Ali'nin tüm peygamberler zamanında farklı donlarda onların yardımcıları ve koruyucuları olarak yaşadığını ifade

etmiştir. Meselâ Hz. Musa zamanında yaşayan ve onun kardeşi olan Hz. Harun'un aslında Hz. Ali olduğu ve Hz. Ali'nin o donda görüldüğünü belirtmiştir. Ancak Hz. Ali, kendi donunda Hz. Muhammed döneminde aşikâr olmuştur (K9, Kişisel Görüşme, 04 Temmuz 2023). Benzer bir düşünceye sahip olan bir talibe göre ise Hz. Ali; kılıcı Zülfikar, atı Düldül olan, Allah tarafından gönderilen bir velidir ve bunların tamamı kutsaldır. Ayrıca Hz. Ali, farklı zamanlarda bin bir donda baş göstermiş keramet sahibi bir velidir. (K10, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023).

Taliplerden biri Allah'ın kabir ve ahirette türlü azaplar hazırlayan değil insanları çok seven, onlara merhamet eden bir yaratıcı olduğunu ifade etmiştir. Ölümden sonra bir ahiret hayatının olamayacağını; iyi ve güzel iş yapanların cenneti, kötü ve çirkin iş yapanların ise cehennemi ancak bu dünyada yaşayacaklarını belirtmiştir. Hz. Muhammed'in bir peygamber, Hz. Ali'nin ise onun akrabası ve bir nevi koruyucusu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin ilahi veya kutsal bir tarafının olmadığını, Hz. Muhammed'in yakını olmasından dolayı ön plana çıktığını, aslında onun diğer halifeler gibi o dönemin bir siyasetçisi olduğunu açıklamıştır (K11, Kişisel Görüşme, 10 Temmuz 2023).

Dedelerden biri Alevî felsefesinde Tanrı'nın bir ışık veya nur olduğunu, evrende var olan tüm canlı ve cansız varlıkların o nurdan meydana geldiğini, insanı ise o nurun bedenleşmiş hali olarak ifade etmiştir. Hak-Muhammed-Ali kavramlarından Hak, evrende var olan canlı ve cansız varlıkların da içinde bulunduğu ışık; Muhammed ve Ali ise bu ışığı meydana getiren bir canlı olup Tanrı'nın kendisi değil onun bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Alevî yazılı kaynaklarında ve sözlü kültüründe Hz. Muhammed, sahip olduğu konum itibarıyla Hz. Ali'den daha önde görünmesine rağmen esasında Alevî toplumu içerisinde Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den (s.a.v.) daha çok bahsedilen ve itibar gören bir kişilik olduğunu açıklamıştır (K12, Kişisel Görüşme, 5 Temmuz 2023).

Benzer şekilde başka bir talip ise Hak-Muhammed-Ali kavramlarından Hak kavramının Tanrı olarak ifade edilen bir ışık olduğunu ifade etmiş ve onun Muhammed ve Ali ile olan ilişkisini şu örnekle açıklamıştır: "Tanrının tamamını bir okyanus olarak düşünün. Evrende var olan canlı ve cansız varlıkların tamamını da o okyanusu meydana getiren birer damla olarak hayal edin. İşte Hz. Ali ve Hz. Muhammed, büyük bir okyanusu oluşturan damlalardan sadece ikisidir. Onlar doğrudan Tanrı değil, onun varlığının parçalarıdır." (K13, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023). Bu düşünceye sahip olan Alevî gruplarına göre, evrendeki tüm canlılar ve cansızlar, Tanrı'nın birer parçasıdır ve bu yüzden kutsal sayılırlar.

Taliplerden biri, Alevilikte var olan Hz. Ali düşüncesi ile İslam'ın temel kaynaklarında anlatılan Hz. Ali'nin farklı olduğunu ifade etmiştir. Temel İslam kaynaklarına göre Hz. Ali beş vakit namazını kılan, Ramazan orucunu tutan, hacca giden ve diğer ibadetleri yapan bir kişi olarak tanıtılırken Alevî toplumunda, özellikle ibadetler noktasında, Hz. Ali'nin farklı konumlandırıldığını söylemiştir. Hz. Ali'nin namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri yerine getirmesine rağmen Alevî toplumunun çok büyük bir kısmının türlü sebepler ortaya koyarak bu ibadetleri yapmadığını belirtmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı Hz. Ali'nin Alevilikteki konumunun onların kafasında netleşmediğini düşünmektedir. Ayrıca bu talip babasının Hz. Ali'ye farklı bir gözle bakmış; onu İslam'daki konumundan farklı ve daha kutsal olarak gördüğünü ifade etmiştir. Babasının ve diğer aile büyüklerinin Hz. Ali için "Eli" terimini kullandıklarını ve Ali'yi sen, ben, güneş, ay, yıldız gibi her şey olarak düşündüklerini, bir nevi tanrılaştırdıklarını belirtmiştir (K15, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023).

Dedelerden biri, Hak-Muhammed-Ali kavramlarından ilki olan Hak kelimesinin her şeyin yaratıcısı ve kâinatın sahibi olan Allah olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın, geleneksel İslam düşüncesindeki gibi ulaşılmaz bir konumda olmadığını, insanın akrabası, arkadaşı, sırdaşı, annesi ve babası gibi olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın korkulacak bir yaratıcı değil, seven, sevilen, yeri geldiğinde küstüğü, şakaştığı, nazlandığı ve bazen eşyle bile paylaşmadığı sırlarını paylaştığı sırdaş olarak belirtmiştir. Allah'ın güzel olduğunu, bundan dolayı dünyada bulunan tüm güzelliklerin Allah'ı hatırlattığını ifade etmiştir. Mesela aynada kendini seyrettiğinde, eşine, çocuğuna, annesine ve babasına baktığında Allah'ı gördüğünü söylemiştir. Ayrıca Allah'ın bu dünyada anne ve babayı kendi yerine koyduğunu, zaten besmelede geçen "Rahman" kelimesinin erkek yani baba; "Rahim" kelimesinin ise dişi yani anne anlamına geldiğini açıklamıştır. Dünya'yı bir şirket gibi düşündüğünü, Allah'ın onun yöneticisi ve sahibi, meleklerin ve peygamberlerin ise Allah'ın yardımcıları olduğunu ifade etmiştir. Hz. Muhammed'i Allah'ın son peygamberi, Hz. Ali'yi ise onun akrabası ve yardımcısı olmanın yanında güçlü, kuvvetli ve sırlarla dolu bir insan olarak tanımlamıştır (K16, Kişisel Görüşme, 20 Haziran 2023).

Yöre Alevileri son zamanlarda ortaya atılan "Alisiz Alevilik" düşüncesine çok şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu fikirlerin sapıklık olduğunu ifade eden bir dede, bu tarz düşüncelerin aslında Alevî olmayıp öyle görünen ve Alevî toplumunun temelleri olan bu kurumları yıpratarak Aleviliği parçalayıp yok etmek isteyen art niyetli insanların ortaya attığı düşünceler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Alevî düşüncesinin temellerinin Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in koyduğu kurallar üzerine kurulu olduğunu ve hiç kimsenin Alevileri bu yoldan farklı bir yöne

çekemeyeceğini vurgulamıştır (K17, Kişisel Görüşme, 07 Temmuz 2023). Yörede yaşayan taliplerden biri ise Hz. Muhammed'in *Kırklar Cemi*'nde Hz. Ali'ye: "Senin bir anadan doğduğunu görmeseydim sana Allah diye tapardım." dediğini, bu sebepten Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den daha üstün ve önde olduğunu iddia etmiştir (K19, Kişisel Görüşme, 20 Haziran 2023).

Sonuç olarak yörede mülakat yapılan Alevilerin büyük çoğunluğuna göre Hak-Muhammed-Ali kavramlarıyla ilgili olarak Hak kavramının Allah'ı, Muhammed kavramının Hz. Peygamber'i, Ali kavramının ise peygamberin damadı, on iki imamın başı ve İslam dinî için mücadele eden velâyet makamını temsil ettiği anlaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında mutlak bir hiyerarşinin olduğu, bu sistemde ilk sırada Allah'ın, ikinci sırada Hz. Peygamber'in üçüncü sırada ise Hz. Ali'nin temsil ettiği velâyet makamının yer aldığı belirlenmiştir. Ancak özellikle büyük şehirlerde ve yurt dışında yaşayan, eğitim seviyeleri yüksek olan Alevî vatandaşların bazılarının bu kavramlar hakkında farklı düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Farklı düşünen dedelerden biri Hak-Muhammed-Ali kavramları için üçler ifadesini kullandıklarını ve bunların birbirlerinden ayrı olduklarını belirterek Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in sağ kolu ve en büyük yardımcısı olduğunu ifade etmiştir (K18, Kişisel Görüşme, 1 Ağustos 2023).

Erzurum yöresinde yaşayan Aleviler arasında, klasik düşünceye göre tevhid anlayışı, Hak-Muhammed-Ali kavramıyla ifade edilirken Hak ile Allah inancı ve Muhammed ile nübüvvet inancı da bu düşünce çerçevesinde yer almaktadır. Ayrıca Ali kavramı, velâyetin sahibi ve on iki imamın ilki olarak kabul edilmekle birlikte, bazen aşırı düşüncelerin de var olduğu gözlenmiştir.

2. Genel İslamî İnançlar

Alevî düşüncesinin esasını oluşturan temel inançlar, asıl kaynağını İslamî tabandan almaktadır. Buna rağmen Alevîliğin geneli için homojen bir inanç yapısından bahsetmek oldukça güçtür.¹⁰ Çünkü sözlü kültüre dayalı olan Alevilik, geçmişten getirdiği inançlarla farklı zaman ve mekânlarda karşılaştığı inanç öğelerini içerisinde barındırarak heterojen bir yapıya dönüşmüştür.¹¹ Bu değişimi Alevîliğin temel yazılı kaynaklarında da görmekteyiz. Mesela; Velâyetnâme ve Fütüvvetnâme gibi yazım türlerinde yer verilen Miraç hadisesinde 'Kırklar' olgusuna değinilmeyen sonraki kaynaklarda bu hadise ayrıntısıyla anlatılmaktadır.¹²

¹⁰ Temel Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyât* VI/3 (2003), 13-30.

¹¹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 227.

¹² Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu", 13-30.

Aleviliğin temel kaynaklarından Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme'sinde iman, dört kapının ilki olan şeriat kapısının ilk sırasında yer almaktadır. İslamî inanç esaslarından Allah'a, peygamberlere, meleklerle, kitaplara, ahirete ve kadere iman konularına eserde zaman zaman değinildiği ve bu konuların genel İslamî inanç düşüncesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.¹³ Diğer önemli bir yazın türü olan Buyruklarda Hak-Muhammed-Ali anlayışı başta olmak üzere diğer inanç esaslarına da rastlanmaktadır.¹⁴

Yukarıda Hak-Muhammed-Ali başlığı altında gördüğümüz gibi; İslam'ın temel inanç esaslarına bağlı olan Aleviler, bu inançları algılama, yorumlama ve bilgiye dönüştürmede farklı bir yol izlerler.¹⁵ Buradan hareketle Alevilerdeki genel İslamî inançlardan olan peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete ve kadere iman konularına da değinilmesi gerekir.

2.1. Meleklerle İman

Alevî düşüncesinde önemli bir yer tutan inanç esaslarından biri meleklerle iman meselesidir. Klasik Alevî kaynaklarındaki melek vurgusu genel İslami düşüncede var olan melek inancıyla örtüşmekle beraber bazı küçük farklılık ve esneklikler göze çarpmaktadır.¹⁶ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda dört büyük meleğe vurgu yapılmakta, cem ayınındeki bazı uygulamaların dört büyük melekten miras kaldığı ifade edilmektedir.¹⁷ Bu eserde vahiy meleği olmasının yanı sıra Hz. Muhammed'e kuşak bağlaması, Hz. Âdem'le müsahip olması¹⁸ gibi hususlardan dolayı Cebrail, diğer meleklerden farklı konumlandırılmıştır. *Buyruk*'ta göze çarpan bir diğer farklılık ise genel İslamî düşüncede koruyucu melekler olarak kabul edilen hafaza meleklerinin sorgu-sual meleği olarak sunulmasıdır.¹⁹

Meleklerle iman konusunda yöredeki Alevilerin genel İslamî anlayışla büyük benzerlikleri göze çarpmaktadır. Erzurum'daki Alevî dede

¹³ Duran, *Velâyetname Alevi Bektaşî Klasikler-4*, 146, 370, 513, 557.

¹⁴ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 188, 37, 68, 69, 129, 197, 211.

¹⁵ Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 272.

¹⁶ *Kitab-ı Cabbar Kulu Alevi-Bektaşî Klasikleri 7* (Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 256, 268, 300, 303,304, 305, 306, 307, 415. Duran, *Velâyetname Alevi Bektaşî Klasikler-4*, 106. Hüseyin Şahin, *Virani Divanı* (İstanbul: Hünkar Basım Yayıncılık, 2012), 56. Seyyid Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, ed. Kemâl Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 47, 48, 57, 60. Bedri Noyan Dedebaba, *Demir Baba Vilâyetnamesi* (İstanbul: Can (adil Ali Atalay) Yayınları, 1976), 101.

¹⁷ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 215-216.

¹⁸ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 28.

¹⁹ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 91.

ve taliplerin meleklerle ilgili genel kanısı şöyledir: “Kur’an-ı Kerim’e göre melekler nurdan yaratılmış ve Allah’ın emirlerini yapmakla görevli varlıklardır. Bu meleklerin nefisleri bulunmaz, onlar sadece Allah’ın emirlerini yerine getirmekle sorumludurlar (K10, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023).

Meleklerin görevleriyle ilgili bir dede şunları ifade etmiştir. “Allah bu dünyada düzenin sağlanması için özellikle dört büyük meleği görevlendirmiştir. Cebrail, Mikâil, Azrail ve İsrail adlı bu meleklerin farklı özellikleri ve görevleri bulunmaktadır. Cebrail, 124 bin peygambere vahiy getiren, insanlığın rehberi ve Hz. Muhammed’in musahibi olan melektir. İnsanların hayatı üzerinde en büyük etkisi olan Mikail meleği, tabiat olaylarını düzenleme görevinin dışında bitki ve meyvelerin yeşermesini sağlayarak insanların rızkını temin etmede yardımcı olur. Azrail, ölüm meleği olup Allah’ın emriyle zamanı gelen insanların hayatlarını sonlandıran melektir. İsrail meleği ise kıyamet zamanı Sûr’a ilk üflediğinde dünya hayatı sona erecek, ikinci defa üflediğinde ahiret hayatı başlayacaktır.” (K20, Kişisel Görüşme, 11 Temmuz 2023). Ayrıca genel İslami düşüncedeki yazıcı melekler, yöre Alevileri tarafından “sağ ve sol melekleri” veya “iyilik ve kötülük melekleri” olarak da ifade edilmektedir (K7, Kişisel Görüşme, 10 Temmuz 2023). Dedeleden biri, Hz. Hüseyin’in türbesinde “Meleki Katrat” adında bir meleğin beklediğini ve bu meleğin türbeyi ziyaret edenleri kaydettiğini aktarmıştır (K22, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2023). Taliplerden biri ise Cebrail meleğiyle ilgili olarak onun alaca bir kuş donuna girdiğini ve sürekli evlerinin yakınlarında uçup onlara görüldüğünü ifade etmiştir (K23, Kişisel Görüşme, 4 Ağustos 2023).

Yöre Alevileri arasında melekler hakkında genel İslami anlayışın dışında az da olsa farklı düşüncelerin olduğu da görülmüştür. Dedeleden biri, dönemin yöneticilerinin cediti Hacı Kureyş’i, cezalandırmak için yanan fırına attıklarını fakat meleklerin kanatlarıyla ateşi söndürüp Hacı Kureyş’i oradan kurtardıklarını ifade ederek meleklerin inandığını vurgulamıştır. Ayrıca güneşi, ayı, dünyayı ve diğer tüm gezegenleri evren boşluğunda meleklerin havada tuttuğunu belirterek meleklerin farklı görevleri bulunduğunu ve en büyük meleğin Melek Tavus olduğunu belirtmiştir. (K21, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2023). Başka bir dede melek Tavus’un güneşten yaratıldığı ve Hz. Âdem’e secde etmediği için cennetten kovulduğunu ve bu nedenle “lanetli şeytan” olarak anıldığını ifade etmiştir (K17, Kişisel Görüşme, 07 Temmuz 2023).

Melikoff’a göre şeytan, Ehl-i Hak topluluklarında olduğu gibi Anadolu Aleviliğinde de kötülüğü temsil etmemektedir. Şeytan, Allah’a olan aşırı sevgisinden ve ondan başkasının önünde secde etmeyi ka-

bul etmeme düşüncesinden dolayı Âdem'e secde etmemiş ve günahkâr olmuştur. Melek Tavus ise şeytanın bedenleşmiş halidir. Melek Tavus, Yezidiler'in dinî törenlerinde horoz görünümünde olan ve kendisine tapılan ilahi bir varlık olarak düşünülmektedir. Alevilerde de beyaz horoza saygı gösterilmekte ve musahiplik törenlerinde mutlaka horoz kesilmektedir.²⁰ Başka bir kaynakta ise (İblis) dört büyük meleğin hocası olarak ifade edilmekte ancak, kibirlenerek Hz. Âdem'e secde etmediği ve Allah'ın emrine karşı çıktığı için lanetlendiği belirtilmektedir.²¹

Erzurum yöresinde Alevilerin Melek Tavus'la ilgili olarak bilgilerinin olmadığı, olanların da kulaktan dolma ve yüzeysel bir bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca Melikoff'un Anadolu Aleviliği açısından iddia ettiği gibi yörede horoza diğer hayvanlardan farklı bir bakışın olmadığı ve musahiplik törenlerinde horozun kesilmediği tespit edilmiştir.

2.2. Kitaplara İman

Alevî düşüncesinin önemli yazılı kaynaklarına göre; Allah tarafından Cebrail aracılığıyla peygamberlere yüz dört kitap ve yüz suhuf gönderilmiştir. Bu kitapların birincisi Tevrat, ikincisi Zebur, üçüncüsü İncil, dördüncüsü Kur'an-ı Kerim'dir. Allah'ın sahip olduğu tüm sırlar ve gizemler bu dört kitapta bildirilmiştir.²² Klasik kaynaklardan Hacı Bektâş Velî'nin *Velâyetnâmesi*'nde Hacı Bektâş Velî'nin Lokman-ı Perende'nin yanında eğitim aldığı sıralarda Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) ve Hz. Ali'nin iki nurani varlık şeklinde yanına geldiklerini, Hz. Muhammed'in ona Kur'an-ı Kerim'in zahiri yönünü, Hz. Ali'nin ise bâtinî yönünü öğrettiği belirtilmiştir.²³ Ayrıca bu eserde Kur'an-ı Kerim'in bazı zamanlar ibadet maksadıyla okunduğu da ifade edilmiştir.²⁴

²⁰ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar / Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2019), 64-65.

²¹ Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 192.

²² Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 135; Fevzi Rençber, "40 Soruda Adıyaman'da Geleneksel Alevilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56 (2010), 395-405.

²³ Duran, *Velâyetname Alevi Bektaşî Klasikler-4*, 36.

²⁴ Duran, *Velâyetname Alevi Bektaşî Klasikler-4*, 370. Alevî düşüncede Kur'an-ı Kerim ve diğer ilahi kitaplarla ilgili bkz. Şahin, *Virani Divanı*, 29, 30, 34, 36, 47, 49; Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, 60, 64, 65, 80; Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 174; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik* (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1992), 30-34; Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliği'nde Yol Ayrımı* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995), 213-218; Mustafa Öztürk, "Alevilerin Kur'an tasavvuru üzerine", *İslamiyat VI* 3 (2003), 55-70; Mehmet Saffet Sarıkaya,

Yöre Alevilerinin Kur'an-ı Kerim ve diğer ilahi kitaplar hakkında genel İslamî anlayışla paralel bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Mülakat yaptığımız Alevî dede ve taliplerin neredeyse tamamının evinde Kur'an bulunduğu ve ona sonsuz saygı ve sevgilerinin olduğu tespit edilmiştir. Mülakatımız sırasında bazı dede ve taliplerin sözlerinin geçerliliğini vurgulamak için bazen bir yazarın deyişini, bazen halk arasında söylenen bir sözü veya kendi yorumunu Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayet olarak ifade etmeleri de referans noktaları olarak Kur'an'a verilen değeri göstermektedir. Bazılarının evinde Kur'an-ı Kerim'le beraber Tevrat ve İncil olduğu, bunların düzenli bir şekilde Avrupa ülkelerinden kendilerine gönderildiği de belirtilmiştir (K17, Kişisel Görüşme, 07 Temmuz 2023).

Yöre Alevileri, Tevrat'ın Hz. Musa'ya, Zebur'un Hz. Davud'a, İncil'in Hz. İsa'ya ve Kur'an-ı Kerim'in ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Cebrail meleği aracılığıyla gönderildiği ve bu kitapların asıl gayesinin insanların dünyada ve ahirette kurtuluşa ermelerini sağlamak olduğu sıkça vurgulanmıştır. Dedelerden biri şunları söylemiştir: "Allah insanları uyarmak için dört büyük kitap ve suhuf lar göndermiştir. Gönderilen bu suhuf lar ve kutsal kitaplar birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Biz Aleviler bunların hepsine inanıyor ve onları kabul ediyoruz. Bu dört kitabın her birinin benim gönlümdeki değeri aynıdır. Bundan dolayı cemlerde, cenazelerde ve toplu olarak katıldığımız önemli gün ve gecelerde taliplerimize öğütler verirken bu kitapların hepsinden faydalanmaya gayret gösteriyoruz." (K4, 01 Temmuz 2023).

Yöre Alevileri yüce Allah'ın son ilahi kitap olarak gönderdiği Kur'an-ı dinî ve dünyevî işlerde rehber olarak kabul ettiklerini "*Başımız Kur'an'a bağlıdır.*" sözüyle ifade etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e yirmi üç yılda parça parça Cebrail aracılığıyla indirildiğini, Hz. Muhammed'in ise Kur'an'ı ezberlediğini ve daha sonra onu yazdığını belirtmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in indirilişindeki asıl gayenin sürekli onu Arapçasından okuyarak sevap kazanmak olamayacağını, önemli olanın Kur'an'ın anlamını bilip ona göre yaşamak olduğunu vurgulamışlardır (K23, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022).

Dedelerden biri şunları belirtmiştir: "Kur'an, Allah kelâmıdır ve Peygamberimizin tebliğ ettiği, insanların da uymak zorunda olduğu anayasa kitabıdır. Bu kitap ilim, irfanla doludur ve bizim başımızın

Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (İstanbul: Post Yayınevi, 2016), 134; Ali Rıza Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi* (Ankara: Kripto Basın Yayın, 2020), 32-34, 215; Şenol Kaluç, *Alevilik İnanç - Edep - Erkan* (Ankara: Elips Kitap, 2023), 180; Dedebaba, *Demir Baba Vilayetnamesi*, 33; Ali Kaya, *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar* (İstanbul: Yaz Yayınları, 2012), 173-174.

tacıdır. Ben onu Arapçasından okumayı bilmiyorum ama mealini sürekli okuyup anlamaya çalışıyorum. Çevremizdeki Sünnî kardeşlerimizin çoğunlukla sevap almak amacıyla Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okuduklarını fakat anlamını okumadıkları için çok fazla istifade edemediklerini düşünüyorum. Kur'an-ı Kerim'in Arapçasından okunmasına karşı değiliz, aksine ben çocuklarımın Kur'an-ı Kerim'i öğrenmeleri için onları yaz Kur'an kurslarına gönderdim. Bize göre asıl önemli olan Kur'an-ı Kerim'i anlamak ve ona göre yaşamaktır." (K21, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2023).

Yöredeki Alevilerin büyük bir kısmı Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okumayı çok istediklerini, ancak öğrenebilecekleri imkânın devlet tarafından kendilerine sağlanmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı Alevî köyü muhtarlarının ve dedelerin Kur'an-ı Kerim eğitimi için müftülüklere başvurduklarını ancak kendilerine olumlu bir dönüş yapılmadığını belirtmişlerdir. Dedelerden biri şunları ifade etmiştir: "Biz Kur'an-ı Kerim'e karşı değiliz, o bizim başımızın tacıdır. Ben çocuklarımın Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okuması için çok çaba harcadım. Köyümdeki çocukların da Kur'an-ı Kerim'i Arapçadan okuması adına ilçe müftülüğüne bir hoca göndermesi için başvuruda bulunduk. Müftülükten gelen hoca bu işe çok gönüllü değildi ve kısa zaman sonra da hiçbir çocuğumuza okuma öğretmeden geri döndü ve maalesef müftülük de bu konuda başka bir şey yapmadı." (K1, Kişisel Görüşme, 30 Haziran 2023).

Yöre Alevileri arasında dede ve taliplerden az da olsa Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okuyabilenler bulunmaktadır. Erzurum'un kırsal kesiminde yaşayan Alevilerin özellikle cenaze ve diğer adab-erkanını dedenin olmadığı yerlerde yöneten ve kendilerine "Hoca" denen kişilerin Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okumayı bildikleri tespit edilmiştir (K26, Kişisel Görüşme, 7 Temmuz 2023). Yörede mülakat yaptığımız Alevilerin Kur'an-ı Kerim'de bulunan kısa surelerin isimlerini bildikleri, ancak çoğunluğun bu sureleri ezbere veya yüzünden okuyamadıkları tespit edilmiştir (K23, Kişisel Görüşme, 4 Ağustos 2023). Yöre Alevileri genellikle Kur'an-ı Kerim'i kendi deyimleriyle "yeni yazıdan", yani Türkçe yazılmış kitaplardan okuduklarını belirtmişlerdir (K22, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2023).

Yöredeki Alevilerin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Arapçasından değil onun mealini okumanın ve emrettiklerini uygulamanın daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Meal okurken de seçici davrandıkları ve belirli kişilerin yazdıkları mealleri okuduklarını belirtmişlerdir. Yöre Alevilerinden Kur'an-ı Kerim'in mealini okuyanlar çoğunlukla şu kaynakları tercih ettiklerini söylemişlerdir: Alevî dedelerden oluşan bir heyetin yazdığı "*Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali Ehl-i beyt Muhiblerine Kelam-ı Kadim (Heyet Alevî Dedeleri)*" adlı eser başta olmak üzere, Yaşar Nuri Öztürk tarafından yazılan "*Kur'an-ı Kerim ve Türkçe*

Meal”, Süleyman Ateş tarafından yazılan “*İniş Sırasına Göre Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meal*”, Adil Ali Atalay’ın “*Kur’an-ı Kerim Manzum Meal ve Tefsir Özeti*” ile Diyanet Vakfı Yayınlarının çeşitli mealleri en çok tercih edilen kaynaklardır (K21, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2023).

Yöre Alevileri arasında Kur’an-ı Kerim’in muhafazası ve güvenilirliği hakkında bazı farklı görüşlerin olduğu görülmüştür. Bu konuda dile getirilen hususlardan ilki; Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed döneminde farklı şeyler üzerine yazılmış fakat kitap haline getirilmemişti. İlk üç halife döneminde kitap haline getirilmesi için çalışmalar yapılmış ve nihayet Hz. Osman döneminde tamamlanarak Kur’an-ı Kerim kitap haline getirilmişti. Ancak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın; halifeliği Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin elinden almak için Ehl-i beyt ile ilgili ayetleri Kur’an-ı Kerim’e koymadıklarını ifade etmişlerdir (K5, Kişisel Görüşme, 03 Temmuz 2023). Bir başka husus ise Kur’an-ı Kerim’in özellikle Ehl-i beyt ile ilgili ayetlerinin Emeviler ve Harun Reşid döneminde değiştirildiğini veya çıkarıldığını vurgulamalarıdır (K27, Kişisel Görüşme, 29 Haziran 2023). Bu konudaki diğer bir düşünce ise Kur’an, Hz. Muhammed’e otuz iki cüz olarak indirilmiş olmasına rağmen mevcut Kur’an-ı Kerim’in otuz cüz olması iddiasıdır. Bu iddiayı savunan Alevî önderlerinden biri şunları belirtmiştir: “Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed’e yirmi üç yılda otuz iki cüz olarak indirilmiştir. Ancak Hz. Osman, Kur’an-ı Kerim’i istediği şekilde otuz cüz olarak yazdırdıktan sonra gerçek olan otuz iki cüzlük Kur’an-ı Kerim’i yaktırmıştır.” (K10, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023).

Benzer bir iddia ise Kur’an-ı Kerim’in ayet sayısı ile ilgilidir. Yöre Alevilerinden biri şunları aktarmıştır: “Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed’e 6666 ayet olarak indirilmiştir. Fakat günümüzdeki mevcut Kur’an-ı Kerim’de 6236 ayet bulunmaktadır. Bu durum Kur’an-ı Kerim’in bir kısmının tahrif edildiğini göstermektedir (K21, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2023). Ayrıca gerçek Kur’an-ı Kerim’in Halil Öztoprak²⁵ tarafından Mısır’dan getirilerek ortaya konulduğu ancak dö-

²⁵ Halil Öztoprak 1892 yılında Kahramanmaraş’ın Elbistan ilçesine bağlı Alhas köyünde doğmuştur. Alhas aşiretine mensup olan Halil Öztoprak 1960’lı yıllarda kitle hareketlerinin ve ideolojik temelli olayların yoğun yaşandığı bir dönemde Alevi kimliğiyle tanınan ve o döneme yazdığı kitaplarıyla damga vuran Alevi halk önderlerinden biridir. Yazdığı kitaplarla yıllarca Alevilere yönelik yapılan Sünni eleştirilere cevap vermiştir. Halil Öztoprak 1956 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan izin alarak 4. Baskısını yaptığı “Alevilerde Namaz” alt başlıklı “Kur’an’da Hikmet Tarihte Hakikat” adlı kitabıyla büyük yankı uyandırmıştır. Bilgi için bkz. Hasan Çelik, “Halil Öztoprak (2012). Kur’an’da Hikmet Tarihte Hakikat ve Kur’an’da Hikmet İncil’de Hakikat”, *Journal of Alevism-Bektashism Studies* 26 (2022), 287-294.

nemin hükümeti ve Sünnî âlimleri tarafından bunun kabul görmediği, yöre Alevileri tarafından sıklıkla vurgulanan diğer önemli bir husustur (K17, Kişisel Görüşme, 07 Temmuz 2023).

Yöre Alevilerinin Kur'an-ı Kerim'le ilgili olarak ileri sürdükleri bir başka düşünce ise bazı ayetlerde tutarsızlıkların olduğu yönündeki iddialarıdır. Örneğin, Aleviler arasında "Kur'an-ı Kerim'e el katılmıştır" sözüyle bazı ayetlerde yer alan özellikle kadın erkek eşitsizliği konusu vurgulanmaktadır. Yörede bu düşünceyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: "Kur'an-ı Kerim'de Peygamberin evlatlığı olan Zeyd'in hanımıyla evlenebileceğini bildirdiği ayet akla ve mantığa uygun değildir. Bir kişinin evlatlığının hanımı, onun gelini gibidir ve boşandıktan sonra onunla evlenmesi Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uymamaktadır. Ayrıca erkeklerin birden fazla kadınla evlenebileceğine izin verilmesi kadınlar açısından haksızlıktır. Eğer böyle bir hak erkeklere verildiyse kadınlara da verilmelidir." (K14, Kişisel Görüşme, 16 Temmuz 2023). "Ayrıca iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması da Kur'an-ı Kerim'de erkeklere pozitif bir ayrımcılık yapıldığını gösterir ki, bu durum Kur'an'ın ruhuna uygun düşmemektedir." (K11, Kişisel Görüşme, 10 Temmuz 2023). "Kur'an-ı Kerim'de zina eden kadının suçunun sabit olması için dört şahidin olması gibi bir şarta bağlanması da benzer bir durumu göstermektedir." (K16, Kişisel Görüşme, 20 Haziran 2023).

Yöre Alevileri arasında Kur'an'ın tahrif edilmesi veya değiştirilmesi gibi düşüncelere katılmayan ve şiddetle karşı çıkan çok sayıda dede ve talip bulunmaktadır. Bu kişiler konuyla ilgili olarak şunları belirtmişlerdir: "Kur'an-ı Kerim Allah kelâmıdır ve Onun koruması altındadır. Kimsenin gücü onu değiştirmeye yetmez. Bu düşüncelerin ortaya çıkmasının sebebi Kur'an-ı Kerim'in değiştirilmesi veya tahrifi değil, onun ayetlerini kendi menfaatlerine göre tefsir eden kişilerin varlığıdır (K29, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023). Bazı Alevilere göre "Allah, Cebrail meleğiyle vahiy gönderdikçe Hz. Muhammed onu önce kendisi ezberliyor daha sonra sahabilere hem ezberletiyor hem de yazdırıyordu. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen ve yazanlar arasında Hz. Ali de vardı. Eğer iddia edildiği gibi diğer halifeler döneminde Kur'an-ı Kerim değiştirilmek veya tahrif edilmek istenseydi evvela Hz. Ali buna karşı çıkar ve asla izin vermezdi." (K8, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2023).

Kur'an-ı Kerim'in ilahi bir kitap olup olmadığı konusunda yöre Alevileri arasında az da olsa farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu konuda geleneksel düşünceden ayrışanların genellikle büyükşehirlerde yaşadıkları ve üniversite mezunu oldukları göze çarpmaktadır. Bu konuyla ilgili bir katılımcı şunları söylemiştir: "Kur'an-ı Kerim'in kutsal bir kitap olduğunu düşünmüyorum. Kur'an-ı Kerim,

yeni bir yönetim kurmak ve idareyi ele almak için Muhammed tarafından hazırlanmış güzel bir anayasa kitabıdır.” (K11, Kişisel Görüşme, 10 Temmuz 2023). Yörede yaz tatili için bulunan ve Almanya’da yaşayan bir dede ise; Kur’an-ı Kerim’in kaynağı hakkında kesin bir şey söylemenin çok zor olduğunu, çünkü Kur’an-ı Kerim’in Orta doğu dinlerinden etkilendiğini, hatta Tevrat’la çok fazla benzerliklerinin olduğunu ifade etmiştir. Bu kişiye göre; Kur’an-ı Kerim’de bulunan kıssaların bazılarının Tevrat’ta geçen kıssalarla benzer hatta aynısı olması bu kitabın Tevrat veya Yahudilerden etkilenilerek ortaya konulduğunu göstermektedir (K31, Kişisel Görüşme, 2 Ağustos 2023).

Yöre Alevileri arasında Kur’an-ı Kerim’in zahiri ve bätını yönünün olduğu belirtilmektedir. Bätını anlamların özellikle bazı surelerin başında olan harflere gizlendiği söylenmektedir. Kur’an-ı Kerim’in zahiri yönünün herkes tarafından bilindiği belirtilirken, bätını yönünün sadece Hz. Ali tarafından bilindiği ifade edilmektedir. Bu nedenle Hz. Ali’ye “Canlı Kur’an” veya “Kur’an-ı Natık” denilmektedir. Yörede özellikle cem törenlerinde içlerinde birçok ayet bulunan deyiş ve gülbenklerin bağlama eşliğinde söylendiğinden dolayı, bağlama için de “Telli Kur’an” ifadesi kullanılmaktadır (K31, Kişisel Görüşme, 20 Aralık 2022).

Yöre Alevileri dört kutsal kitabın dışında Hz. Muhammed’in hadislerinin olduğu kitapları da okuduklarını ancak bu kitaplara uydurma hadislerin sokulduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Velî, Pir Sultan Abdal ve Nesîmî’nin kitaplarını okuduklarını da belirtmektedirler. Yörede Alevî klasiklerinden *Buyruklar*, *Cenk-nâme*, *Nehcû’l Belâga*, *Kesik Baş Destanı* ve *Hüsniye* gibi kitapların da okunduğu ifade edilmiştir (K29, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023). Dedelerden biri *Hüsniye* kitabıyla ilgili şunları açıklamıştır: “Bu kitap tamamen Anadolu’da yaşayan Alevileri Şiileştirmek için yazılan bir kaynaktır. Çünkü içeriğine baktığımızda Alevilerin sahip oldukları inanç ve kültürden çok farklı şeyleri ihtiva ettiği görülecektir. Mesela bu kitap, Müt’a²⁶ nikâhının meşru olduğundan bahsetmektedir. Alevilikte ise bırakın Müt’a nikâhını birden fazla evlilik kesinlikle

²⁶ İmâmiyye Şiası’na göre iki çeşit evlenme akdi bulunmaktadır. Bunlar *dâimî akid* ve *inkitâ akiddir*. *Dâimî akid* Ehl-i sünnet tarafından da kabul edilen mutlak evliliktir. *İnkitâ akid* ise geçici olarak evlenmek anlamına gelir ve bu evliliğe *müt’a* veya *muvakkat* nikâh da denilmektedir. Müt’a nikâhı belli bir zaman ve ücret karşılığında veya tarafların karşılıklı anlaşmasıyla başlayıp sona erer. İmâmiyye Şiası Nisâ suresinin 24. ayetini müt’a nikâhına esas teşkil ettiğini iddia etmiştir. Ancak Ehl-i sünnet’e göre müt’a nikâhı Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti ile neshedilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiası* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1984), 234-235.

yasaktır. Hüsniye kitabının içindeki bu mevzular Alevilik ve Alevî geleneğiyle uyuşmamaktadır.” (K12, Kişisel Görüşme, 5 Temmuz 2023).

Ayrıca yörede dikkat çeken diğer bir konu genelde Kelime-i Tevhidin söylenip Kelime-i Şehadetin söylenmemesi hatta buna karşı çıkılması hususudur. Dedelerden biri, bunun sebebiyle ilgili olarak şunları belirtmiştir: “Alevilerde Eşhedu yoktur, sadece La ilahe illallah vardır. Eşhedu kelimesi peygamberin vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde kelime-i tevhide eklenmiştir. Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Peygamberimizin eşi olan Hz. Aişe’nin asıl adı Eşhed’dir. Hz. Ebû Bekir de kendisinin ve kızının unutulmaması için bu kelimeyi Kelime-i Tevhide eklemiştir. Bizler bu sebepten dolayı Peygamberimiz zamanında olmayan bir kelimeyi kullanmıyoruz” (K26, Kişisel Görüşme, 7 Temmuz 2023).

Sonuç olarak Yöre Alevilerinin neredeyse tamamının evinde Kur’an-ı Kerim olmasına rağmen Kur’an-ı Kerimi Arapçasından okumasını bilen çok az sayıda kişinin olduğu tespit edilmiştir. Yörede yaşayan Alevilerin büyük kısmı Kur’an’ın mealini okuduğunu ifade etmiştir. Yöre Alevilerinin bir kısmı Kur’an’da özellikle Hz. Ali ve Ehl-i beyt’le ilgili olan kısımlarının tahrif edildiğini düşünmektedir. Çünkü Kur’an’ın 6666 ayet ve otuz iki cüz olması gerekirken, şu an ellerinde bulunan nüshanın 6236 ayet ve otuz cüz olduğunu belirtmişlerdir. Bu tahrifatın daha çok Hz. Osman döneminde olduğunu vurgulamışlardır. Ancak bu düşünceye yöre Alevilerinin bir kısmı karşı çıkarak o dönemin her türlü olayına tanık olan Hz. Ali’nin böyle bir şeye asla izin vermeyeceğini ifade etmişlerdir. Yöre Alevilerinin bir kısmı çocuklarının Kur’an-ı Kerim’i Arapça okumalarını çok istediklerini ancak devletin ve özellikle de Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda kendilerine bir imkân sağlamadığını düşünmektedirler.

2.3. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed’in Konumu

Alevî düşüncesinde peygamberlere iman, temel inanç esasları içinde değerlendirilmektedir. Tüm peygamberlere inanılmakla beraber Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’e çokça vurgu yapılmaktadır.²⁷ Alevî geleneğindeki peygamber inancı, geleneksel İslami düşüncedeki peygamberlik inancına göre biraz daha esnek ve vurgusuz olmasına rağmen Alevî yazılı kaynaklarında önemli bir yer tutmaktadır.²⁸ Bu kaynaklarda daha çok nübüvvet konusu içerisinde

²⁷ Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 192.

²⁸ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 115-116.

ele alınan peygamberliğin temeli vahye dayandırılmaktadır. Bu kaynaklardaki temel düşünce “nübüvetsiz vahiy, vahiysiz de nübüvvet olamaz” anlayışıdır.²⁹

Yöre Alevilerinin peygamberlere iman konusundaki görüşlerinin genel İslami düşünceden farklı olmadığı görülmüştür. Allah'ın, insanlara bu dünyada doğru yol üzere gitmeleri için bir rahmet olarak peygamberler gönderdiği, Hz. Âdem'le başlayıp son peygamber Hz. Muhammed'e kadar gelmiş tüm peygamberlerin Allah'ın elçisi olarak kabul edip onlara sonsuz saygı gösterildiği ifade edilmiştir (K32, Kişisel Görüşme 20 Nisan 2022).

Allah'ın, insanları bu dünyada yalnız bırakmadığı; onlara rehberlik etmeleri için geçmişten günümüze kadar yüz yirmi dört bin peygamber gönderdiği belirtilmiştir. Kur'an'da bu peygamberlerden bazılarının isimleri, gönderildiği halk ve yaşadığı olaylar hakkında bilgi verilmekle beraber bazıları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adı geçmeyen ve ismi bilinmeyen peygamberler için yöre Alevileri “Gayb Erenler” ifadesini kullanmaktadırlar. Yöre Alevileri arasında daha çok dört büyük peygamber olarak bilinen Hz. Musa, Hz. Dâvûd, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in isimlerinin anıldığı görülmüştür. Bunların dışında özellikle Hz. İbrahim ve İsmail olmak üzere Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. Şit gibi peygamberlerin isimleri de sıklıkla zikredilmiştir (K4, 01 Temmuz 2023).

Yörede bazı Alevilerin düşüncesine göre Hz. Âdem yaratılmadan önce bu mahlûkat yedi defa yaratıldı ve yok oldu. Bu sebeple Hz. Âdem yaratılmış ilk insan değildir. O, Allah'ın birliğinin farkına varan ve ona sahip çıkan ilk insandır. Ayrıca Hz. Âdem'in bazı Alevilerce peygamber olarak değil, onun sadece ilk insan olarak görüldüğü belirtilmektedir. Bir başka farklı düşünce ise Hz. İbrahim ve oğlu İsmail hakkındadır. Hz. İbrahim'in Allah için kurban etmeye söz verdiği ve tam kurban etmek üzereyken Allah'ın buna izin vermediği oğlunun Hz. İsmail olmadığı, diğer oğlu Hz. İshak olduğu ifade edilmiştir (K3,

²⁹ Ömer Faruk Teber, *Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar* (Aktif Yayınevi, 2008), 65; Alevî düşüncede peygamberlere iman konusunda bkz Duran, *Velayetname Alevî Bektaşî Klasikler-4*, 57; Seyyid Alizade Hasan b Müslüm, *Hızırname / Alevî Bektaşî Klasikleri -8*, ed. Baki Yaşa Altınok (Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 71-84; Kaluç, *Alevîlik İnanç - Edep - Erkan*, 31; Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu Alevî-Bektaşî Klasikleri 7*, 243, 236, 529, 530; Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, 28-32; Mehmet Saffet Sarıkaya, “Alevî İnançlarında Hz. Muhammed”, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 228-240; Cenksu Üçer, “Alevî Telakkide Hz. Muhammed”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 321-343.

Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2023).³⁰ Yöre Alevilerinin ifade ettiği diğer bir farklılık ise tüm peygamberler Cebrail meleği aracılığıyla Allah ile iletişim kurarken Hz. İsa, Allah'ın nefesi olduğu için aracısız olarak ona ulaşabilmektedir. Hz. İsa gibi Hz. Ali de Allah ile aracısız olarak iletişim kurmakta ve onun huzuruna aslan donunda çıkmaktadır (K21, Kişisel Görüşme, 3 Ağustos 2023).

Yöredeki Alevilerin tüm peygamberleri aynı şekilde sevip hep-sine iman etmelerine rağmen Hz. Muhammed'e karşı bakışlarının diğerlerine nazaran daha farklı olduğu görülmüştür. Öncelikle kendilerinin Hz. Muhammed'in ümmeti olmaları, onun Hz. Ali ile birlikte Alevî yolunun kurucusu olarak görülmesi ve ahirette tüm peygamberlerin nefsini düşünürken Hz. Muhammed'in ümmetini düşünüp onlara şefaathçi olacağı düşüncesi onu diğer peygamberlerden farklı kılmaktadır (K23, Kişisel Görüşme, 23 Aralık 2022).

Yöredeki Alevilerin düşüncesine göre Hz. Muhammed tüm peygamberlerden üstündür. Dedelerden birine göre Hz. Muhammed'in ruhu ile Hz. Ali'nin ruhunun Hz. Âdem'den önce yaratılması, evrenin Hz. Muhammed hürmetine var edilmesi ve Miraç olayında Hz. Muhammed'in tüm peygamberlere imam olması gibi durumlar onun üstünlüğünü gösteren delillerdir (K29, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023). Ayrıca Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerine inanılan ve Alevilerin manevi önderleri olarak kabul edilen Alevî dedelerin neredeyse tamamı; tüm peygamberleri baş tacı olarak gördüklerini, onlara iman ettiklerini söylemişlerdir. Ancak gönüllerinde kendi soylarının atası olarak ifade ettikleri Hz. Muhammed'in daha özel bir yeri olduğunu belirtmişlerdir (K4, 01 Temmuz 2023). Erzurum yöresindeki Alevîler arasında Hz. Muhammed'in ismi; genel olarak Hz. Ali ile birlikte "yâ Muhammed yâ Ali" denilerek anılır, sağ el kalbin üzerine götürülür ve baş yana doğru eğilerek tazimde bulunulur. Hz. Muhammed nübüvvetin, Hz. Ali ise velâyetin temsilcisi olarak zikredilir.

Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul eden Dedelerden biri, Onun bu dini Hz. Ali'nin yardımıyla insanlara tebliğ ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in vefatıyla imâmetin Hz. Ali ve onun soyuna geçtiğini söylemiştir (K29, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023). Yörede bazı Alevîler, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin farklı bedenlere sahip olmalarına rağmen aynı nurdan yaratıldıklarına değinerek aslında onların bir olduklarına vurgu yapmaktadırlar. Bu düşüncüyü temellendirirken *Gadîr-i Hum*'da Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin bir gömlekten iki baş bir beden olarak insanların karşısına

³⁰ Burada kurban edilmek istenen peygamberin Hz. İshak'ın olduğu söylenmesine rağmen kurban duasında ve deyişlerde Hz. İsmail'in adı geçmektedir. Bu durum bize bu düşüncenin yöredeki Alevilerin genel bir düşüncesi olmadığını göstermektedir.

çıktıkları ve Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin elini tutarak "Etin etimdir, kanın kanımdır, bedenim bedenimdir, ruhun ruhumdur. Ali benden ben de ondanım." dediği sıkça anlatılmaktadır. (K8, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2023).

Erzurum Alevilerinin bir kısmı Hz. Ali'nin ilminin Hz. Muhammed'den daha fazla olduğunu, Hz. Muhammed'in bilmediği bilgilerin onda var olduğunu vurgulamışlardır. Meselâ Hz. Muhammed'in şeriat kapısına sahip olduğu ve kendisine sadece Kur'an-ı Kerim'in zahiri bilgisinin verildiğine, Hz. Ali'ye ise Kur'an-ı Kerim'in hem zahir hem de batin ilminin verildiğine değinilerek Hz. Muhammed'den daha üstün bir konuma getirildiği görülmüştür. Ayrıca Hz. Muhammed'in Kırklar Cem'inde Hz. Ali'nin sırrına ermesi ve ona "Çocukluğunu bilmeseydim sana Allah diye tapardım!" sözleriyle de bu düşüncelerini desteklemişlerdir (K20, Kişisel Görüşme, 11 Temmuz 2023).

Bazı talipler, her peygamberi gönderildikleri toplumu değiştirmeye çalışan insanlar olarak gördüklerinden onları devrimciler diye tanımlayarak şunları ifade etmişlerdir: "Dünyada en büyük devrimci ve en önemlisi son peygamber Hz. Muhammed'dir. Gönderildiği toplumda zengin ve fakirler olmak üzere insanlar sınıflara ayrılmıştı. Hatta bir kısım insanlar zengin sınıfın kölesiydi ve bunların hayvanlardan fazla bir hakkı yoktu. Ama Hz. Muhammed bu durumu düzeltmek için çok çalıştı, sosyal ve ekonomik adaleti sağlamak için insanüstü bir çaba harcadı ve sonunda başarılı oldu (K14, Kişisel Görüşme, 16 Temmuz 2023).

Peygamberlere iman konusunda genel İslami anlayışa uygun bir düşünceye sahip olan yöre Alevilerine göre peygamberlik, Hz. Adem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile sona ermiştir. Yörede çoğunlukla Hz. Musa, Hz. Dâvûd, Hz. İsa, Hz. İbrahim ve Hz. Şit gibi peygamberlerin isimleri anılırken, özellikle dedeler, kendilerinin de soyundan geldiği son peygamber Hz. Muhammed'in tüm peygamberlerden üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bu peygamberlere gönderilen kitapların tamamına inandıklarını ve onlara büyük saygı duyduklarını belirtmişlerdir. Bu kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim'in son ilahi kitap olduğunu, bu kitabın zahiri ve batını anlamının olduğunu ifade etmişlerdir.

2.4. Ahirete İman

İnsanlar için ölümden sonra yeniden dirilmekle başlayacak ve sonsuza kadar devam edecek olan ahiret inancı, Alevi düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Alevilerin temel yazılı kaynaklarından

Hacı Bektaş-i Velî *Velayetnâmesi*'nde ahiretle ilgili kavramlara değinilmekte,³¹ ahiretteki yaşam ile dünya hayatı arasında doğrudan bir ilişki olduğu ve dünyada yapılan amellerin karşılığının ahirette görüleceği vurgulanmaktadır.³² Benzer vurguların yapıldığı *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda ise ahirette kurtuluşa ermenin temel yolunun Hz. Peygamber'in soyuna biat etmekle mümkün olduğu ifade edilmektedir.³³ Aleviliğin bazı yazılı kaynaklarında ölümle başlayacak olan ahiret hayatına kuvvetli bir vurgunun olduğu, bazen de ahiret hayatıyla ilgili ayrıntılara girildiği görülmektedir.³⁴

Ahiret inancının klasik Alevî yazılı kaynaklarında var olduğunun belirtilmesine rağmen, günümüz yazarlarının bazılarının bu konuda farklı düşüncelere sahip olduğu görülmüştür.³⁵ Bunlardan biri ruhun kemâle erene kadar farklı evrelerden geçmesi, cisimler ve bedenler arasında dolaşması anlamına gelen devir (don/kalıp değiştirme) veya ruh göçü inancıdır.³⁶ Don değiştirme inancına göre kişi; bu dünyada yaptığı iş ve amellere göre başka bir insanın, hayvanın veya bir bitkinin kalıbına girerek yaşamına devam eder.³⁷ Ölen insan iyi biriyse dünyaya tekrar iyi bir insanın bedeninde, kötü bir kişiyse zararlı veya kötü bir canlının bedeninde geri döner.³⁸

Ahirete iman konusunda yöre Alevîlerinin çoğunlukla genel İslami anlayışa uygun bir inanca sahip oldukları görülmüştür. Buna göre; ahiret dünya hayatı boyunca yapılan tüm eylemlerin karşılığının ödeneceği bir yerdir. Dünya hayatı ise ahiret hayatının tarlası gibidir.

³¹ Duran, *Velayetname Alevî Bektaşî Klasikler-4*, 581.

³² Duran, *Velayetname Alevî Bektaşî Klasikler-4*, 557, 581, 617.

³³ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 33.

³⁴ Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 32, 34, 16, 17, 47; Bkz. Dede Baba, *Demir Baba Velayetnamesi*, 75,76, 107, 119, 131; *Kitab-ı Cabbar Kulu Alevî-Bektaşî Klasikleri 7*, 86,94, 152, 164, 480, 488; Şahin, *Virani Divanı*, 58, 142; Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, 60, 62, 63, 110, 117.

³⁵ Nejat Birdoğan, *Alevîlik Anadolu'nun Gizli Kültürü* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019), 16; Ayrıca bkz. İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte temel inanç unsurları ve pratikler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 7/20* (2013), 33-34.

³⁶ Birdoğan, *Anadolu Alevîliği'nde Yol Ayrımı*, 375-376; Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 82, 191; Kaluç, *Alevîlik İnanç - Edebiyat - Erkan*, 85-92; Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 132-133.

³⁷ Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, 132-133.

³⁸ Er, *Direnen Kültür / Anadolu Alevîliği*, 239; Ayrıca bkz. Erdoğan Çınar, *Alevîliğin Gizli Tarihi Demirin Üstünde Karınca İzi* (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 80-81.

Ahirete iman etmenin insanın davranışlarına büyük etkisi bulunmakta, yapılan her türlü iş ve davranışın karşılığını göreceği fikri, insanların bu dünyada daha dikkatli davranmasını sağlamaktadır (K10, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023).

Ahirette Allah, Muhammed, Ali'nin sahibi olduğu ulu divanın kurulacağı, sevap ve günahların mizan terazisinde tartılacağı, bunun sonucunda insanların şeriat köprüsünden (sırat köprüsü) geçerek cennet veya cehenneme gideceği belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) ve Ehl-i beyt'in Müslümanlara şefaathane olacağı, Allah'ın bu şefaathane sebebiyle kul hakkı dışında Müslümanları affedeceği vurgulanmaktadır (K1, Kişisel Görüşme, 30 Haziran 2023).

Bunun yanında yaygın olan inançtan farklı düşünen dede ve taliplerin olduğu da göze çarpmaktadır. Bu düşünceye sahip olan kişiler ahiret inancını tamamen reddetmekte ve şunları aktarmaktadırlar: "Ahiret ve aşamaları bu dünyada insanların kurallara uygun şekilde yaşamaları için bazı insan veya yöneticiler tarafından kurgulanmış gerçek dışı şeylerdir. Çünkü insanlar da tabiattaki diğer canlılar gibi var olur, yaşar ve sonunda ölümlerini ilk yarattıkları madde olan toprağa dönüşürler." (K31, Kişisel Görüşme, 2 Ağustos 2023). Benzer şekilde hayatın bu dünya ile sınırlı olduğunu söyleyen bazı Aleviler, cennet ve cehennem ahirette değil bu dünyada olduğunu düşünmektedirler. Bu inancı taşıyanlara göre, kişi bu dünyada güzel, mutlu ve iyi bir insan olarak yaşıyorsa zaten cenneti yaşıyor demektir. Kötü işlerle meşgul olup topluma zararlı işler yapıp kendisini ve çevresini üzecek ve rahatsız edecek işlerle meşgul oluyorsa o kişi de cehennemi yaşıyor demektir (K17, Kişisel Görüşme, 07 Temmuz 2023).

Yörede ahiret inancıyla yakından ilgili olan ve çokça kullanılan önemli bir kavram da "don değiştirmedi." Bu düşüncenin özellikle kırsal kesimlerde daha fazla görüldüğü söylenebilir. Yöre Alevilerinde ölüm kelimesi asla kullanılmaz. Bunun yerine ölen kişi için "Hakka yürüdü." veya "don değiştirdi." terimleri kullanılır. Yöre Alevilerinin bir kısmına göre ölen kişinin ruhu bu dünyada yaptığı amellere göre farklı kalıplara girmektedir. Hakka yürüyen kişi eğer bu dünyada diğer insanların razı olduğu iyi bir insan olarak yaşamışsa onun ruhu yine iyi bir insanın kalıbına girerek yaşamına devam eder. Kötü bir hayat sürmüş ve insanların hakkına girmiş biriye o kişinin ruhu yaptığı kötülüklerin cezasını çekmesi için kötü bir hayvan veya acı çekecek bir bitki kalıbına girerek yaşama devam eder (K29, Kişisel Görüşme, 15 Haziran 2023). Bu inançla ilgili yöre Alevileri tarafından birçok örnek anlatılmaktadır. Anlatılan bu örneklerde günahkâr insanların ruhlarının çoğunlukla at, eşek ve köpeğe geçtiği ve bu şekilde cezalarını çektikleri söylenir. Bu durumda olan kişileri dedelerin bazen tanıdığı ve dua ederek onları bu durumdan kurtardığı da

ifade edilmektedir (K28, Kişisel Görüşme, 12 Nisan 2022). Bazı Alevî dedeleri, Hz. Ali'nin her zaman farklı donlarda insanlar arasında yaşamaya devam ettiği ve bazen de bu durumun aşikâr olduğunu belirtmektedirler. Mesela Hz. Ali, Hacı Bektaş Velî donuna girerek yaşamış ancak bu durum o zamanın insanları tarafından aşikâr olmuştur (K3, Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2023).

İnsanların öldükten sonra ruhlarının farklı bir beden veya kalıpta hayata devam ettiği fikrine yöredeki bazı Alevîler şiddetle karşı çıkmakta, bu fikrin Alevî düşüncesine ve İslami inanca uymadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin ruhunun farklı donlarda Hz. Muhammed'in döneminden sonra da yaşadığı hatta Hacı Bektaş-ı Velî'nin aslında Hz. Ali olduğu düşüncesi de toplumun büyük bir kısmı tarafından reddedilmektedir (K14, Kişisel Görüşme, 16 Temmuz 2023).

Netice olarak yöredeki Alevîlerin büyük çoğunluğunda güçlü bir ahiret inancının olduğu, bu dünyada yapılan amellerin karşılığının ahirette mutlaka alınacağı inancı hâkimdir. Yöre Alevîlerine göre ahirette kişinin durumunu belirleyecek amel ise insanların birbirlerine karşı davranışları, hak, hukuk ve adalet konularına karşı hassasiyetleri olacaktır. Az sayıda da olsa ahiret inancını kabul etmeyen, cennet ve cehennem bu dünyada olduğunu ifade eden Alevîler de bulunmaktadır. Ayrıca yöre Alevîleri arasında ahirete imanla birlikte özellikle kötü insanların ruhunun bazı hayvanlara geçtiğiyle ilgili bir düşüncenin olduğu da görülmüştür.

2.5. Kadere İman

Alevî yazılı kaynaklarında ve deyişlerinde rızık, ecel, ömür gibi konuların Allah tarafından bilinip takdir edilmesi, cem töreninde “kazaya bağlanıp kadere razı oldun mu” sorusunun yer alması, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit olacağına hem kendisi hem de Hz. Peygamber tarafından bilinmesi gibi kabuller Alevîlerdeki kader inancının varlığı noktasında önemlidir.³⁹ Alevî olarak bilinen gruplarda ortak bir kader anlayışından söz etmek zor olsa da çoğunluğa göre kader Allah'ın ilmi, insanın ise iradesi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde yaşayan Alevîlerin kader inancı konusunda hayır ve şerrin yaratıcısı olarak Allah'ın kabul edilmesi noktasında genel İslami anlayıştan farklı düşündükleri görülmektedir. Onlara göre hayrın yaratıcısı Allah, şerrin yaratıcısı ise insanın kendisidir.⁴⁰ Şerrin yaratıcısı olarak Allah'ı kabul etmek kişiyi yaptığı kötü amelinden sorumlu tutmamak

³⁹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 290.

⁴⁰ Ahmet Turan - Metin Bozkuş, “Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerde İnanç Esasları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/25 (2007), 15-35.

ve kötülüğü Allah'a havale etmektir ki, Alevilikte bu düşünce iman-sızlık olarak ifade edilmektedir.⁴¹

Erzurum ve çevresinde yaşayan Aleviler kader inancını daha çok “alın yazısı” olarak telakki etmektedirler. Ancak aralarında kader inancı hakkında tam bir birlikteliğin olduğu söylenemez. Erzurum'da yaşayan Alevilerin büyük çoğunluğu kader inancına sahiptirler. Yörede genellikle yaşı ilerlemiş ve kırsal kesimde yaşayan Alevilerin büyük çoğunluğuna göre kader, tamamen Allah'ın insanlar için belirlediği bir hayattır ve insanların yaşanan bu hayata hiçbir etkisi yoktur. Bu düşünceye sahip olan Aleviler, kadere inanmanın farz olduğunu belirterek, kişinin anne rahmine düştüğü anda başına gelecek her şeyin onun alınına yazıldığını ve o kişinin yazılan bu kadere hiçbir şekilde müdahale edemediğini vurgulamaktadırlar (K4, Kişisel Görüşme, 01 Temmuz 2023).

Yöre Alevilerinde görülen diğer bir kader anlayışı ise asıl sorumluluğun ve tercihin insanda olduğu düşüncesidir. Bu düşüncede olanlar teslimiyetçi ve sorumluluk almayan bir kader anlayışını reddetmektedirler. İnsanın evrendeki en değerli varlık olduğunu, Allah'ın ona kendi ruhundan üfleyip kutsal bir nitelik kattığını, onu akıl ve iradesiyle yeryüzünün yöneticisi yaptığını ifade ederler. Bundan dolayı insanın yaptığı iş ve eylemlerinden kendisinin sorumlu olacağını belirtirler (K31, Kişisel Görüşme, 20 Aralık 2022).

Sorumluluğun insana ait olduğunu düşünen yöredeki dede ve taleplere göre Allah bu dünyada en güzel varlık olarak insanı yarattı, ona akıl ve irade vererek mesuliyet yükledi. İnsanlar ahirette yaptığı her şeyden, sahip oldukları bu iradeden dolayı hesaba çekilecektir. Aksi halde insanların tercih hakkının olmaması onların hesaba çekilmesini anlamsız hale getirecektir. Ancak bu dünyada kişinin gücünün yetmediği Allah'ın karar verdiği durumlar da vardır. Meselâ kişinin cinsiyeti, anne ve babasının kim olacağı, doğduğu coğrafya ve yaşayacağı ömür süresi insanoğlunun iradesinin dışında olan durumlardır. Ayrıca insanlara hiçbir tercih hakkı tanımadan kendisinin yazdığı bir alın yazısından dolayı onları cennete veya cehenneme koymasının Allah'ın adaletine uygun olmayacağı ifade edilmiştir.” (K1, Kişisel Görüşme, 30 Haziran 2023).

Yöre Alevileri içerisinde az da olsa kader inancını reddedenler de bulunmaktadır. Bu düşünceye sahip olan Aleviler, kader inancının hem tarihte hem de günümüzde bazı kişi ve gruplar tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanıldığını belirtmektedirler. Geçmişte Ehl-i beyt'e ve onların soyuna yapılan haksızlıkların ve cinayetlerin

⁴¹ Yeşilyurt, “Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu”, 13-30.

sorumluluğundan kurtulmak isteyen kişiler “Hayır ve şer Allah’tandır.” sözünü ortaya atmışlardır. Böylece yaptıkları tüm kötülük ve zulümlerin sebebini Allah’ın yazgısı olarak göstermekte ve kendilerini temize çıkarmaya çalışmaktadırlar (K16, Kişisel Görüşme, 20 Haziran 2023). Benzer şekilde dünyada nefesine uyararak veya farklı sebeplerden dolayı haram ve yasak olan işler yaparak günahkâr olanlar, suçu kadere atıp kendilerinin suçsuz olduklarını ifade etmektedirler (K14, Kişisel Görüşme, 16 Temmuz 2023).

3. Ehl-i Beyt, Tevellâ ve Teberrâ Anlayışı

Aleviliğin temel kabullerinden biri olan ve Kur’an-ı Kerim’de peygamberin yakınlarını tanımlayan Ehl-i beyt’e (el-Ahzâb 33/33), Alevî yazılı kaynaklarında aşırı derecede sevgi beslendiği ve onların çokça yüceltildiği görülmektedir.⁴² Bu kaynaklara göre Allah, Ehl-i beyt’i (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) tüm yaratılmışlardan önce ve hepsinden üstün yaratmış ve onlara nurundan özel bir parça vermiştir.⁴³ Emevî zulmünden kaçan bu kutsal topluluk mensupları, Horasan bölgesindeki Türk kavimleri ile kaynaşarak Aleviliğin temelini oluşturan kültür-din birleşmesini meydana getirmiştir.⁴⁴

Alevî düşüncesinde Ehl-i beyt ve onların soyundan gelenleri sevmek anlamındaki *tevellâ* ve onları sevmeyenleri sevmemek anlamına gelen *teberrâ* kavramları önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁵ *Tevellâ* ve *Teberrâ* kavramları Şii-İmamî düşünceden farklı olarak Alevî geleneğinde, Hz. Peygamberin ashabına lanet okuma şeklinde olmayıp daha çok Ehl-i beyt’i sevmek ve onları sevdirmeye yönelik çabalar olarak ifade edilir.⁴⁶ Ayrıca Alevîlerde On İki İmama büyük saygı ve hürmet duyulmasına rağmen Şii düşüncede olduğu gibi imamların masumiyeti düşüncesi bulunmamaktadır.⁴⁷ Alevî yazılı kaynaklarının birçoğunda yer verilen *tevellâ* ve *teberrâ* ile ilgili olarak Hz. Muhammed’in Hz. Ali hakkında söylediği “Seni ancak mümin olanlar sever, senden

⁴² Sönmez Kutlu, *Alevilik - Bektaşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 24.

⁴³ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 160.

⁴⁴ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 73.

⁴⁵ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 35.

⁴⁶ Kutlu, *Alevilik - Bektaşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, 169.

⁴⁷ Kaluç, *Alevilik İnanç - Edep - Erkan*, 69.

ancak münafık olanlar nefret eder.”⁴⁸ hadisi bu kavramların önemini açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁹

Bazı Alevî yazarlar *tevellâ* ve *teberrâyı* Alevî ve Bektaşî inancının temel inanç ve ibadet esaslarından biri olarak kabul etmektedirler. Kaya, *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarının Kur’an’da geçtiğini ve Allah’ın emri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kur’an’da *meveddet* olarak geçen *tevellâ* Hz. Muhammed ve onun Ehl-i beyt’ini sevmek, onlara hürmet göstermek ve onların yolundan gitmektir. *Teberrâ* ise Ehl-i beyt’i sevmeyenleri sevmemek, onlardan uzak durmak ve onlara lanet etmektir.⁵⁰ *Tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarının kökeninin tasavvufla ilgili olduğunu düşünen Birdoğan, Yesevilikte var olan şeyhi seven ve ona dostluk edene dost olmak, şeyhi sevmeyen ve ona düşmanlık eden kişilere de düşmanlık etmek ilkesinin Alevilikte yerini *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarına bıraktığını ifade etmiştir.⁵¹ Alman yazar Dierl, Ali sevgisi olarak ifade edilen *tevellâyı* sosyal, demokratik ve hümanist bir toplum anlayışına kavuşmak için verilen bir mücadele olarak tanımlamaktadır. Ali düşmanlığı olarak ifade edilen *teberrâ* ise bazı toplumların aşağılanmasına, hakir görülmesine ve baskı altında kalmasına karşı çıkmak için verilen mücadeleyi anlatan kavramdır.⁵²

Erzurum yöresinde yaşayan Alevilerde Ehl-i beyt anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Yörede Sünnî ve Aleviler arasında Ehl-i beyt’in kimlerden oluştuğu hakkında görüş ayrılıkları olduğu gibi, Alevilerin kendileri arasında da bu konuda farklılıklar görülmektedir. Çoğunlukla Ehl-i beyt Hz. Muhammed’in ailesi olarak ifade edilmektedir (K22, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2023). Fakat bu düşüncenin yanında Ehl-i beyt, Hz. Ali’nin soyu, on iki imam ve onların soyundan gelen dedeler olarak da ifade edilmektedir (K6, Kişisel Görüşme, 15 Temmuz 2023). Ayrıca tüm Alevileri Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin soyundan geldikleri için Ehl-i beyt kabul eden Aleviler de bulunmaktadır (K30, Kişisel Görüşme, 05 Temmuz 2023). Fakat bazı Aleviler ise bu düşüncenin tam tersini iddia etmektedirler. Bu düşünceye sahip olan kişilere göre Ehl-i beyt Hz. Muhammed ve onun soyundan gelenlerdir. Ancak kendilerinin Türk olduklarını ve Ehl-i beyt’le herhangi bir kan bağlarının olmadığını belirtmektedirler. Buna rağmen

⁴⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *el-Câmiü’l-Kebir: Câmiü’s-Sahih: Sünenü’t-Tirmizî*, ed. Beşşâr Avvâd (Beyrut, ts.) “Menâkıb”, 61.

⁴⁹ Hüseyin Dedekargınoğlu, “Alevilikte *Tevellâ* ve *Teberrâ* Kavramları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 93 (2020), 163-192.

⁵⁰ Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 167-168.

⁵¹ Birdoğan, *Anadolu Aleviliği’nde Yol Ayrımı*, 143.

⁵² Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), 121.

Ehl-i beyt'e gönülden bağlı olduklarını ve onların yolundan gittiklerini ifade etmektedirler (K31, Kişisel Görüşme, 2 Ağustos 2023).

Dedelerden biri, Ehl-i beyt'i "Pençe-i Âl-i Abâ" altında olan beş kişi olarak ifade etmektedir. Bu kişilerin nurdan yaratıldığını, onları günahahtan korunmuş tertemiz bir nesil olarak tanımlamaktadır (K5, Kişisel Görüşme, 03 Temmuz 2023). Başka bir dede ise şunları aktarmıştır: "Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Hz. Aliyyül Murtaza, Hz. Fatımatüz-Zehra, Hz. İmam Hasanü'l Mücteba ve Hz. İmam Hüseyin-i Deşti Kerbela *Pençe-i âl-i Aba'nın* altında olan ve Ehl-i beyt'i oluşturan kişilerdir. Seçilmiş olan bu kişiler insanların en hayırlıları olup İslam dinini tebliğ etmek ve Müslümanlara önder olmak için Allah tarafından görevlendirilmişlerdir. Ehl-i beyt'ten sonra İslam'ı yayma ve Müslümanlara önderlik etme görevleri bunların soyu olan on iki imama verilmiştir. Ancak Emeviler ve Abbasiler on iki imamın on birini şehit etmişlerdir, son imam olan Muhammed Mehdi ise sır olmuştur. Bunlardan sonra bu kutsal görev Hz. Muhammed ve on iki imamın soyundan gelen ocak sahibi dedelere verilmiştir." (K9, Kişisel Görüşme, 04 Temmuz 2023).

Dedelerden biri Ehl-i beyt'i oluşturan Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in aynı nurdan yaratıldıklarını ve hepsinin bir olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu kişilerin bir gömlek altına girip beş baş, bir beden şeklinde insanlara göründüklerini belirtmiştir (K20, Kişisel Görüşme, 11 Temmuz 2023).

Alevilikte önemli bir yeri olan *tevellâ* ve *teberrâ* kavramları yöre Alevileri tarafından çok fazla bilinmemekle beraber bu kavramların taşıdıkları anlam itibariyle önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Bu kavramların taşıdığı anlamlarla ilgili dedelerden biri; Hz. Muhammed ve onun ailesini sevmenin Alevilik yolunun temeli olduğunu ifade etmiştir. Aksi bir düşünceye sahip olan kişilerin hem Müslümanlığına hem de Aleviliğine şüphe ile bakılacağını vurgulamıştır (K3, Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2023).

Farklı bir bakış açısına sahip olan bir dede ise bu kavramlara yüklenen anlamın İslami düşünceye uygun olmadığını, çünkü Hz. Muhammed'in dışındaki diğer Ehl-i beyt mensuplarını sevmenin dinî bir zorunluluk taşımadığını, dolayısıyla herkesin özgür olduğunu ifade etmiştir (K16, Kişisel Görüşme, 20 Haziran 2023). Şimşek ise *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarının Alevilikle bir bağının olmadığını, bunların Safevilerin etkisiyle Anadolu Alevilerinin düşünce dünyasına sokulduğunu belirtmiştir (K13, Kişisel Görüşme, 6 Temmuz 2023).

Yöre Alevileri arasında Ehl-i beyt inancının önemli bir yeri olmasına rağmen kimlerin Ehl-i beyt'ten olduğu konusunda bir kafa karışıklığı görülmüştür. Yörede çoğunlukla Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz.

Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Ehl-i beyt olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte Hz. Ali ve onun soyundan gelenler, On İki İmam ve onların soyundan geldiğine inanılan dedeler ve tüm Alevileri de Ehl-i beyt olarak kabul eden Aleviler de bulunmaktadır. Tevellâ ve teberrâ anlayışı noktasında yöre Alevileri Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri çok sevdiklerini ifade ederek büyük saygı duymaktadırlar. Diğer halifelerle ilgili olarak herhangi bir nefret veya hakaret söyleminde bulunmadıkları, aksine halifeleri peygamberin arkadaşları olarak gördükleri ve onları hürmetle andıklar tespit edilmiştir. Sadece ilk halifenin Hz. Ali olmamasıyla ilgili olarak bazı sitemlerde buldukları görülmüştür.

Sonuç

Yaşadıkları coğrafya ve etnik kökenlerine göre önemli farklılıklara sahip olan Alevî geleneğe mensup zümreler arasında inanç esaslarıyla ilgili bazı farklı yorumların olduğu tespit edilmiştir. Erzurum yöresinde yaşayan Alevîler arasında Allah'a iman, inanç esaslarının temelinde yer almaktadır. Ancak literatürdeki klasik düşünceden farklı olarak tevhid anlayışı, Hak-Muhammed-Ali kavramıyla ifade edilmektedir. Hak-Muhammed-Ali düşüncesindeki Hak ile Allah inancı, Muhammed ile nübüvvet inancı ifade edilmektedir. Ali kavramı ise velâyetin sahibi ve on iki imamın ilki olarak kabul edilse de bazen aşırı düşüncelerin olduğu görülmüştür.

Meleklerle ilgi yöredeki Alevîler arasında genel İslamî anlayışa paralel bir düşünce olsa da Kur'an-ı Kerim'le ilgili bazı farklı yorumları sürülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının tahrifi veya değiştirildiği, Kur'an'ın batinî bir anlamının olduğu ve bunu da ancak Ehl-i beyt soyundan gelenlerin bileceği gibi yorumlar bunlara örnek verilebilir. Yöre Alevileri, ahiret ve aşamaları olan kıyametin, mahşerin, cennetin, cehennemine olduğuna ve dünyada yapılan her işin karşılığının burada ödeneceğine inanırlar. Bu düşünceden farklı olarak az da olsa ahiretin varlığını kabul etmeyenlerle beraber *don değiştirme* olarak bilinen ruhun öldükten sonra başka insanların veya hayvanların bedeninde yaşamına devam ettiğini düşünen kişiler de bulunmaktadır. Yöredeki Alevîler kader anlayışını ise bir alın yazısı olarak kendilerine özgü bir şekilde yorumlamaktadırlar. Bu zengin inanç sistemi, Erzurum'daki Alevî topluluğunun kimliğini şekillendiren önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Allah Tasavvuru". *Türk Kültürü ve Hacc Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 1/5 (2007), 737-748.
- Arslanoğlu, İbrahim. "Alevilikte temel inanç unsurları ve pratikler". *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 7/20 (2013), 33-134.
- Birdoğan, Nejat. *Alevilik Anadolu'nun Gizli Kültürü*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.
- Birdoğan, Nejat. *Anadolu Aleviliği'nde Yol Ayırımı*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995.
- Bozkurt, Fuat (ed.). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Bozkuş, Metin. *Sivas Aleviliği*. Sivas: Fakülte Kitabevi, 2006.
- Çelik, Hasan. "Halil Öztoprak (2012). Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat ve Kur'an'da Hikmet İncil'de Hakikat". *Journal of Alevism-Bektashism Studies* 26 (2022), 287-294.
- Çınar, Erdoğan. *Aleviliğin Gizli Tarihi Demirin Üstünde Karınca İzi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Dedebaba, Bedri Noyan. *Demir Baba Vilayetnamesi*. İstanbul: Can (adil Ali Atalay) Yayınları, 1976.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin. "Alevilikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 93 (2020), 163-192.
- Dierl, Anton Jozef. *Anadolu Aleviliği*. çev. Fahrettin Yiğit. İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Duran, Hamiye (ed.). *Velayetname Alevi Bektaşî Klasikler-4*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Eğri, Osman (ed.). *Kitab-ı Cabbar Kulu Alevi-Bektaşî Klasikleri 7*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Er, Piri. *Direnen Kültür / Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Detay Yayınları, 2006.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Güngör, Özcan. "Alevi-Bektaşilikte Tanrı Algısının Sosyolojik Boyutları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 271-296.
- Kaleli, Lütfi. *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*. İstanbul: Can Yayınları, 2003.

- Kaluç, Şenol. *Alevilik İnanç - Edep - Erkan*. Ankara: Elips Kitap, 2023.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kaya, Ali. *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*. İstanbul: Yaz Yayınları, 2012.
- Kaya, Haydar. *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*. İstanbul: Engin Yayıncılık, 1993.
- Kutlu, Sönmez. *Alevilik - Bektaşîlik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar / Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2019.
- Müslüm, Seyyid Alizade Hasan b. *Hızırname / Alevi Bektaşî Klasikleri* -8. ed. Baki Yaşa Altınok. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Nesimî, Seyyid. *Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler*. ed. Kemâl Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki Problemine Dair". *Tarihî Ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler*. 385-398. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 28. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.
- Özdemir, Ali Rıza. *A Dan Z Ye Alevilik*. Ankara: Kripto Yayınları, 2020.
- Özdemir, Ali Rıza. *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*. Ankara: Kripto Basın Yayın, 2020.
- Öztürk, Mustafa. "Alevilerin Kur'an tasavvuru üzerine". *İslamiyat VI* 3 (2003), 55-70.
- Rençber, Fevzi. "40 Soruda Adıyaman'da Geleneksel Alevilik". *ürk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56 (2010), 395-405.
- Rençber, Fevzi. "Alevî Ocakzâdelerin Problemleri ve Çözüm Önerileri". *The Journal of Academic Social Science Studies VI/4* (2013), 681-692.
- Rençber, Fevzi. *Hak Muhammed Ali Aşkî-Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.
- Rençber, Fevzi. "Niyazi Arslan Dede ile Adıyaman'da Alevilik Üzerine". *The Journal of Academic Social Science Studies VI/3* (2013), 547-569.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Alevî İnançlarında Hz. Muhammed". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 228-240. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*. İstanbul: Post Yayınevi, 2016.

- Şahin, Hüseyin. *Virani Divanı*. İstanbul: Hünkar Basım Yayıncılık, 2012.
- Teber, Ömer Faruk. *Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2008.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *el-Câmiü'l-Kebîr: Câmiü's-Sahîh: Sünenü't-Tirmizî*. ed. Beşşâr Avvâd. IV Cilt. Beyrut, Beyrut, Darü-r Risaletü'l-Alemiyye, 2010.
- Turan, Ahmet - Bozkuş, Metin. "Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerde İnanç Esasları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 15-35.
- Üçer, Cenksu. "Alevî Telakkide Hz. Muhammed". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 321-343.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Yeşilyurt, Temel. "Alevi-Bektaşîliğin İnanç Boyutu". *İslâmiyât* VI/3 (2003), 13-30.
- Yıldırım, Rıza. *Geleneksel Alevîlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Yıldız, Harun. *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Aleviler ve Tahtaclar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Zelyut, Rıza. *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*. İstanbul: Yön Yayıncılık, 1992.

Extended Summary

The fundamental beliefs that form the basis of Alevi thought have their real source in the Islamic foundation. Nevertheless, it is very difficult to speak of a homogeneous belief structure for Alevism in general. Because Alevism, which is based on oral culture, has become a heterogeneous structure by incorporating the beliefs it has brought from the past and the belief elements it has encountered in different times and places. We see this change also in the basic written sources of Alevism. For example; while the phenomenon of the 'forties' is not mentioned in the Miraj incident, which is included in writings such as the Velâyetnâme and Fütüvvetnâme, this incident is explained in detail in later sources.

In the Velâyetnâme of Hacı Bektaş Veli, which is one of the main sources of Alevism, faith is in the first place of the Sharia gate, which is the first of the four gates. It is seen that the principles of Islamic

faith, such as belief in Allah, prophets, angels, books, afterlife and destiny, are mentioned from time to time in the work, and these subjects are similar to the general idea of Islamic faith. In the Commandments, which is another important type of literature, other principles of faith, especially the understanding of Hak-Muhammad-Ali, can be found.

In order to reveal the belief structure of Alevi society, which is based on a religious understanding and lifestyle, it is necessary to understand the broad and flexible basis on which it is based. It is quite difficult to describe the world of beliefs Alevism, which has existed from the tenth century to the present day and is visible in a wide geographical area stretching from Central Asia to the Balkans. One of the reasons for this is that Alevism is based on an oral culture and has a syncretic structure that bears traces of different beliefs such as Gnostic and Neoplatonist, Manichean, Buddhist, Judeo-Christian and especially the old Turkish religion that existed before Islam and was infiltrated by Sufism. Another important factor is that it contains some sectarian elements in the Islamization process. Another difficulty in understanding this structure is that the Alevi tradition is a gradual approach that brings together elements that emerged in different times and places.

Since Alevism, which manifests itself religiously, politically, anthropologically and culturally in Anatolian lands, does not have a written and systematic theology, Alevi communities have had different beliefs and cultures. Field studies are important in order to accurately depict Alevism, which is a certain segment of our society, has a heterogeneous structure and can vary from region to region and even from region to region.

Using Erzurum as an example, our study examines the stages of development and change of Alevi communities in the historical process; it is an article that aims to understand the processes and explain the present by using scientific methods and techniques and based on the approaches of the discipline History of Islamic Sects. In this context, the problem of the research is; The aim of this study is to reveal how the Alevis of Erzurum region perceive their beliefs within the developing and changing social structure.

Our study is limited to Erzurum province and its surroundings, which is characterized by its unique, social and cultural structure. Therefore, the issues Alevi's principles of faith identified in this research include Alevis living within the borders of Erzurum province. The results obtained are valid for Alevis living in the Erzurum region and do not include all Alevis living in different regions of Turkey.

This study, which aims to reveal the belief structures of Alevis living in the Erzurum region, was designed according to the problem situation using the ethnography method, which is one of the qualitative research designs. This study was conducted from an ethnographic perspective to describe the beliefs and behaviors of Alevis living in the Erzurum region through participant observation and in-depth interviews.

In the study, a field research was conducted to reveal the belief structures of the Alevis living in the Erzurum region. The study group of our research consists of Alevis living in Erzurum province, district and villages. The study was conducted in 9 identified districts (Aşkale, at, Hınıs, Horasan, Kprky, Olur, Pasinler, şenkaya, Tekman) and 20 villages. A semi-structured interview form was applied to the study group and questions and answers were recorded.

As a result, our religion is Islam, our book is the Quran and our prophet is Hz. It can be said that the most important problem between the Alevi community, historically known as Kızılbaş, and modern Alevi community, who call themselves Muhammad Mustafa (pbuh) and are devoted to their homeland and nation, and other religious groups, is the prejudice that arise from not knowing each other. In the light of academic studies, steps should be taken with the support of the state, to eliminate prejudices among religious groups and ensure unity through common denominators. In addition, it should not be forgotten that in order to understand Alevism properly, its rich oral culture as well as its written sources and cultural elements should be taken into consideration as reference points in research. Academics have an important responsibility in researching and revealing every aspect of Alevism, which is a social reality of our Turkey, through various qualitative and quantitative studies that examine Alevism from different aspects.